

**Ierom. lect. univ. dr. Agapie Corbu,
Facultatea de Teologie „Ilarion V. Felea”,
Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad**

SENSURILE SFINTEI SCRIPTURI¹

Abstract: *This study outlines the two main directions of interpretation of Scripture according to the patristic tradition of the Church: the historical or literal and the spiritual. To these is added the typological meaning, which is a particular form of the spiritual sense. The author points out that the literal meaning and the spiritual meaning are not mutually exclusive, but must be both integrated by the exegete in his interpretation. Ultimately, the meaning of a biblical text is revealed to the reader through meditated lecture and accompanied by prayer.*

Keywords: *Bible, Patristic exegesis, literal sens, spiritual sens, typology.*

Introducere

Tradiția patristică dă mărturie despre existența a două mari tipuri de sens scripturistic. Unul material, numit și istoric, literal, gramatical sau, în graiul Sfântului Efrem Sirul, „exterior”, legat de ceea ce putem numi „trupul” Scripturii. Pentru stabilirea acestui sens sunt necesare cunoștințe de istorie și arheologie biblică, este necesară cunoașterea cel puțin a unor rudimente ale limbii grecești etc. Acest sens este considerat însă de Părinți ca o bază pentru al doilea mare tip de sens pe care îl poate avea un text scripturistic: sensul spiritual sau duhovnicesc. Acest din urmă sens constituie practic oceanul nesfârșit al Scripturii în care putem înainta neîncetat.

Din punctul de vedere al tâlcuirii trebuie avute în vedere ambele sensuri. Este important să nu accentuăm în mod exclusiv nici unul din cele două, deoarece o astfel de tâlcuire trădează sensul scripturistic

1. Dezvoltăm în acest studiu un capitol din lucrarea noastră *Inițiere în citirea Noului Testament*, Editura Teognost, Cluj-Napoca, 2002, pp. 113-124.

și ne văduvește de o înțelegere a sa mai bogată. Mai mult, o astfel de abordare unilaterală a Scripturii poate fi caracterizată drept „monofizitism hermeneutic”². Este adevărat că, potrivit tradiției exegetice patristice, al doilea sens are importanță mai mare, fiind considerat de unii Părinți chiar adevăratul sens al Scripturii, dar nu în înțelesul că sensul istoric ar fi fals sau fără importanță, ci în acela că, pentru viața noastră sufletească, sensul duhovnicesc are relevanță directă. Fără justa înțelegere a naturii Scripturii, așa cum este aceasta percepută în scrierile Părinților, nu vom putea înțelege adevăratul raport dintre sensul literal și cel duhovnicesc³. Pe cât de dăunător este a elimina orice alt înțeles decât cel literal, tot pe atât de periculoasă poate fi unilateralitatea sensului duhovnicesc, care nu mai ține cont deloc de „trupul” Scripturii. În exegeza Părinților, sensul literal a constituit o realitate de care ei au ținut cont și au știut să facă uz spre folosul de obște al Bisericii.

1. Sensul literal

În *Omiliile sale la Ecclesiast* Sfântul Grigorie de Nyssa scrie:

„Tâlcuirea trebuie făcută așa fel încât ca să nu explice doar conținutul brut, ci să păstreze înțelesul adecvat în întregul context al noțiunii”⁴.

Sensul literal este așadar înțeles de marele Părinte ca un sens brut, orizontal care trebuie stabilit și depășit printr-o căutare a sensului duhovnicesc. Fiecare din aceste două sensuri are metode hermeneutice

2. Ιωάννης Θ. Παναγόπουλος, *Η ερμηνεία της Αγίας Γραφής στην εκκλησία των Πατέρων*, Ακρίτας, ΑτENA, 1991, vol. I, p. 47.

3. Mai multe pe această temă în contribuțiile din volumele *Lucrările simpozionului „Identitatea ortodoxă a studiilor biblice”, București, 11-12 nov. 2016*, (ed.) Pr. Marian Vild, Pr. Cosmin Pricop, diac. Alexandru Mihăilă, Editura Universității din București, București, 2017; Ieromonah Agapie CORBU (coord.), *Scriptura în spiritualitatea monastică. Studii de exegeză biblică patristică*, Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad, Editura Sfântul Nectarie, Arad, 2023.

4. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Omiliile la Ecclesiast I*, în: SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Scrieri*. II, trad. rom. de Pr. Teodor Bodogae, col. *Părinți și Scriitori Bisericești*, 30, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 198.

corespunzătoare⁵. De sensul literal se leagă explicații de ordin geografic, istoric, filosofic, medical, gramatical etc., a căror prezență într-un comentariu poate conferi acestuia o aură de erudiție. În tâlcuirile lor biblice, adeseori Părinții ne dau mai întâi o scurtă explicație a sensului literal, apoi trec la tâlcuirea morală, duhovnicească, mistică sau dogmatică a textului, căreia îi acordă un spațiu mult mai extins. Din păcate, științele biblice, odată cu Epoca Luminilor și cu explozia școlilor exegetice protestante, s-au aplecat aproape exclusiv asupra acestui sens brut, împingând exegeza într-o direcție netradițională, stearpă.

De existența sensului literal se leagă și obsesia exegezei „obiective“ a Scripturii. Această obsesie a mers până acolo încât s-a afirmat chiar că „în domeniul științelor biblice nu există confesiune“, ca și cum Scriptura ar fi un obiect care, supus unor experiențe identice, va da întotdeauna aceleași rezultate independent de experimentator. Or, în Biserica Ortodoxă înțelegerea Scripturii este legată de întregul Tradiției Bisericii și al trăirii ei. A limita sensul Sfintei Scripturi doar la cel literal echivalează cu a nu ne interesa sau chiar a nega dumnezeirea lui Iisus⁶. De aceea, o tâlcuire care se limitează doar la sensul literal poate fi caracterizată ca o tâlcuire nestoriană.

Despre orice text al Sfintei Scripturi putem afirma că are un singur sens literal. De acesta se ocupă în principal critica biblică, cu tot ceea ce implică ea: critică textuală, *sitz-im-Leben*⁷, analiza locurilor paralele, a structurilor textului, a stilului și a vocabularului etc. Exegeza tradițională ortodoxă, urmând celei a Părinților, stăruie mai puțin asupra acestor aspecte aride – fără a le neglija însă în ceea ce au valoros – și se orientează mai mult spre interpretarea teologică și duhovnicească a textului scripturistic.

Trebuie să subliniem faptul că unele texte biblice, dacă sunt tâlcuite doar potrivit sensului lor literal, sunt fără nici un înțeles sau chiar

5. I. Παναγόπουλος, *Η ερμηνεία της Αγίας Γραφής...*, p. 47.

6. Vezi analiza procesului istoric de degradare a raportului cu Scriptura odată cu Luther și cu Iluminismul la Andrew LOUTH, *Deslușirea Tăinei. Despre natura teologiei.*, trad. rom. de Mihai Neamțu, Ed. Deisis, Sibiu, 1999, capitolele „Moștenirea Iluminismului“ (*passim*), „Știință și Taină“ (*passim*).

7. *Terminus tehnicus* pentru desemnarea situației în contextul contemporan epocii în care s-a scris cartea biblică sau a avut loc evenimentul cercetat.

absurde. Această constatare a fost făcută încă de pe timpul lui Origen și a fost preluată de unii Sfinți Părinți, referindu-se la detalii al căror sens literal este pentru un creștin nesatisfăcător, inutil, contrar preceptelor lui Hristos, scandalos sau imposibil. „Ce lucru mare și vrednic de Dumnezeu se poate ascunde într-o tălmăcire simplistă legată numai de niște slove?” se întreabă Sfântul Grigorie de Nyssa comentând Ecclesiastul⁸, și tot el răspunde: „Dacă se rămâne numai la tălmăcirea literală, nu știu cum s-ar putea aplica Legea într-un chip vrednic de Dumnezeu”.

În unele manuale actuale de hermeneutică biblică se resimt concepțiile protestante atunci când ne avertizează că acolo unde sensul literal propriu ridică greutatea trebuie căutat și aspectul figurat al aceluiași sens literal, ca și cum principalul sens al Scripturii ar fi cel literal și doar când Scriptura este absurdă din punct de vedere istoric, logic, rațional, atunci trebuie să acceptăm că în acele locuri există un sens spiritual. De aici și până la blasfemia „demitologizării Scripturii”, găselniță a protestanților veacului acestuia, nu mai este decât un pas. Astfel de afirmații, deși sunt strecurate printre numeroase referințe patristice, vin în contradicție flagrantă cu duhul exegezei Părinților, care, chiar dacă au accentuat uneori aspectul literal al Scripturii, cum este cazul exegezei antiohiene, totuși admit în unanimitate existența simultană a celor două sensuri, literal și duhovnicesc.

De sensul literal țin chestiunile legate de context, genuri și structuri literare, locuri paralele etc., care vor fi tratate separat.

2. Sensul duhovnicesc

Acest al doilea sens al Scripturii trebuie înțeles ca fiind sufletul ei. După cum în Hristos există umanitatea dimpreună cu Dumnezeirea, tot așa în cuvântul Scripturii întâlnim două realități: materială și duhovnicească. Acest sens deosebit de cel literal este dezvăluit de exegeza duhovnicească, spirituală sau alegorică, morală, tipologică prin care sunt revelate alte dimensiuni ale textului decât cea materială, istorică, literală.

8. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Omiliile la Ecclesiast VII*, p. 259.

Pentru mentalitatea scientistă pătrunsă în teologie prin filiera protestantismului îmbibat de Iluminism, acest sens, ca și extragerea lui din textul Scripturii, nu poate fi decât fructul fanteziei exegetului și, prin urmare, nu poate fi tratat altfel decât cu disprețul hrănit de orgoliul rațiunii autonome. În realitate, exegeza care evidențiază acest sens al Scripturii, pe lângă faptul că este profund tradițională, este singura care ține seama de natura Bibliei ca și cuvânt al lui Dumnezeu și ca taină a legăturii noastre cu El. Sfântul Chiril al Alexandriei, de exemplu, se face unul din cei mai importanți reprezentanți ai exegezei sacramentale a Scripturii. Acest tip de exegeză privește Scriptura ca pe o realitate duală a împletirii dintre văzut și nevăzut, dintre literă și Duh, dintre sensibil și inteligibil, ambele având importanța și locul lor în înțelegerea Scripturii.

Sensul duhovnicesc este de fapt cel prin care textul biblic se raclează la ansamblul general al vieții Bisericii, făcând parte organică din teologia, Liturgia, rugăciunea și Tradiția Bisericii. Faptul că acest sens nu se încadrează în categoriile „cunoașterii științifice obiective“ nu înseamnă că el este mai puțin important sau neglijabil. Dimpotrivă, abia acest sens este cel care ne pune într-o legătură vie cu Dumnezeu și ne adâncește în simțirea tainei prezenței Lui. Acest sens nu închide perspectiva cititorului ci, dimpotrivă, îi îngăduie să pătrundă

„în marginea de tăcere care împrejmuiește mesajul rostit al Scripturilor. Desigur, chestiunea alegoriei, respectiv a căilor de aflare a sensului duhovnicesc la Părinți e complexă (adeseori ea este însă complicată nejustificat de propria noastră stânjeneală în fața alegoriei): dar indiferent de limbajul pe care îl folosesc Părinții pentru a descrie practica lor exegetică (și nu este multă consecvență în el), cu toții interpretează Scriptura într-un mod pe care noi l-am numi astăzi alegoric“⁹,

sau duhovnicesc – scrie Părintele A. Louth, în admirabila sa lucrare în care reazăază pe baze tradiționale, ortodoxe, raportul dintre sensul literal și sensul duhovnicesc, dintre exegeza „obiectiv-științifică“ și cea duhovnicească.

Sfinții Părinți, atunci când au tâlcuit Scriptura, au făcut lucrul acesta potrivit tradiției exegetice pe care au moștenit-o, și care tradiție,

9. A. LOUTH, *Deslușirea Tainei...*, p. 159.

deși are mai multe direcții, privită în sens ascendent, conduce, prin diferitele ei fibre, către exegeza apostolică a Vechiului Testament. Astfel, primul interpret creștin al Bibliei este însuși Mântuitorul Iisus Hristos, Care le-a tâlcuit ucenicilor „din toate Scripturile cele despre El” (Lc 24, 27); tot El „le-a deschis mintea ca să priceapă Scripturile” (Lc 24, 45). Așa se face că în predica la Cincizecime a Sfântului Apostol Petru avem un prim exemplu de exegeză hristologică, pascală și pnevmatică a Vechiului Testament. Nu este aici cazul să intrăm în descifrarea dezvoltărilor pe care, începând cu Apostolii, le-a avut exegeza biblică în Biserică, ci ne vom mărgini la indicarea principalelor locuri nou-testamentare care arată existența credinței într-un sens spiritual al Bibliei, ca și practicarea exegezei duhovnicești de către Mântuitorul Hristos și Apostolii Săi.

Trebuie să reținem că principiul fundamental al acestui tip de exegeză este credința că Vechiul Testament este o profeție despre Hristos, Biblia în întregime ei fiind o întrupare a Logosului, și că Duhul Sfânt, prin inspirație, a făcut ca între diferitele părți ale Scripturii să existe anumite „corespondențe tainice”¹⁰, pe care le descifrăm prin iluminarea aceluiași Duh Sfânt primit în sânul Bisericii printr-o viață ascetică, liturgică, de rugăciune.

Din această perspectivă, prin Scriptura temporală înțeleasă sacramental și tâlcuită duhovnicește noi percepem realitățile veșnice și adevărate sub vălul umbrei, respectiv al imaginii.

Pentru Biserica Ortodoxă, Revelația supranaturală este conținută în Sfânta Tradiție și în Sfânta Scriptură și păstrată și explicată de Biserică. În această perspectivă, Sfânta Scriptură apare ca supusă Revelației, care culminează în Persoana divino-umană a Mântuitorului Hristos. De aceea, Ortodoxia nu este așa cum se pretinde uneori, fie din neștiință, fie din porniri ecumeniste dubioase, o „religie a cărții”, așa cum este mozaismul sau islamul. Despre acest aspect Sfântul Ignatie al Antiohiei scrie: „Pentru mine arhivele sunt Iisus Hristos, arhive sfinte, crucea Lui, moartea, Învierea Lui și credința dată prin El”¹¹. De

10. Pr. Vasile МИНОС, „Tipologia ca metodă de interpretare creștină a Vechiului Testament”, în: *Altarul Banatului*, an VIII (1997), nr. 7-9, pp. 28-39.

11. SFÂNTUL IGNATIE AL ANTIOHIEI, *Epistola către Filadelfieni*, în: *Scrierile Părinților Apostolici*, trad. rom. D. Fecioru, col. *Părinți și Scriitori Bisericești*, 1, Editu-

aceea inima Ortodoxiei este însuși Iisus Hristos și taina Lui, iar „Scripturile sunt importante întrucât ne desfășoară această taină”¹². Dar trăirea ei implică tot restul elementelor Bisericii.

Așadar, pentru noi, creștinii, Revelația se identifică în ultima și suprema ei dimensiune cu Iisus Hristos, cartea Scripturii fiind secundară în raport cu El. De aceea, din acest punct de vedere, Scriptura doar Îl mijlocește pe Hristos, în măsura în care ea Îl exprimă și Îl arată. De aici izvorăște și prima justificare teologică a exegezei duhovnicești, întemeiată pe faptul că Scriptura în ea însăși nu este Revelația absolută, ci trimite la aceasta într-un mod mai mult sau mai puțin clar. Tocmai acest „mai mult sau mai puțin” ca trimitere la taina lui Hristos scoate la iveală necesitatea exegezei duhovnicești. Așa se face că exegeza Părinților anteniceeni leagă teofaniile Vechiului Testament de Persona Fiului lui Dumnezeu, iar Origen interpretează expresiile profetice „fost-a cuvântul lui Dumnezeu către...” (3 Rg 12, 22; 3 Rg 13, 20 ș.a.) ca manifestări ale Fiului care vorbește în Vechiul Testament despre El Însuși.

Exegeza duhovnicească este, din acest punct de vedere, un proces asemănător profeției. Dar, câtă vreme acesta privește înainte, exegeza, mergând pe urmele gândirii și teologiei Noului Testament, descoperă în cel Vechi pe Iisus Hristos. La rândul lor, înseși scrierile Noului Testament pot fi considerate profetice în raport cu ceea ce va avea loc în eshaton.

Tăgăduitori ai existenței sensului duhovnicesc, precum și ai îndreptățirii exegezei duhovnicești, au existat încă din timpurile patristice. Însuși Sfântul Grigorie de Nyssa se apără

„față de unii bărbați ai Bisericii cărora li se pare că trebuie să urmeze în toate litera Sfintei Scripturi și nu recunosc că s-a spus în ea ceva spre folosul nostru în chip acoperit și în ghicitură”¹³.

Marele Părinte scrie în acest sens:

ra Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979, p. 180.

12. A. LOUTH, *Deslușirea Tainei...*, p. 167.

13. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor*, Prologul, în: SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Scrieri*. II, p. 113.

„Nu săvârșim nici o greșeală prin faptul că ne străduim să scoatem ceea ce este de folos, în tot felul, din dumnezeiasca și de-Dumnezeu-in-suflata Scriptură. Deci, dacă folosește la ceva și cuvântul înțeles așa cum s-a rostit (în mod literal, n.n.), avem de-a gata ceea ce năzuim. Dar dacă ceva spus în chip ascuns în cuvinte acoperite și ghicituri nu-și arată folosul prin înțelesul nemijlocit, acele cuvinte trebuie tâlcuite, cum ne spune Scriptura [...], cu o tâlcuire mai înaltă (anagogică, duhovnicească, n.n.) a acestora”¹⁴.

Părinții au fost adepții principiului gnoseologic potrivit căruia „doar asemănătorul cunoaște pe asemănător”. De aceea, exegeza duhovnicească cere ca ea să fie făcută tot de oameni duhovnicești. Astfel, într-un anume fel, însuși girul duhovnicesc și moral al tâlcuitorului va da exegezei sale mai multă credibilitate. Desigur că această viziune este greu de acceptat și de înțeles în condițiile în care se face astăzi teologia academică, dar pentru Părinții și Scriitorii bisericești sfințenia vieții unui autor era cea care dădea greutate scrierilor sale, împreună, desigur, cu conținutul lor. Acest principiu gnoseologic aplicat cu consecvență arată că exegeza duhovnicească a Părinților nu este arbitrară și nici subiectivă, ci ea ține de o obiectivitate duhovnicească de o cu totul altă natură decât cea scientist-iluministă pătrunsă în teologie pe ușa din dos a ereziei protestante. Astfel, cunoscutul teolog protestant Adolf von Harnack categorisește exegeza duhovnicească drept „alchimie biblică”, nereușind să înțeleagă, în pofida evidenței sale, faptul că aceasta nu disprețuiește sensul literal, ci se interesează de sensul profund al Scripturii, plecând de la cel literal. Această perspectivă disprețuitoare asupra exegezei duhovnicești, pătrunsă și în teologia catolică, și chiar în cea ortodoxă, a fost puternic pusă în discuție chiar de teologi apuseni dintre care amintim pe Henri de Lubac și Jean Danielou, cărora teologia catolică le datorează în bună parte redescoperirea Sfinților Părinți. Aceștia doi din urmă au arătat cu o temeinică argumentare că exegeza duhovnicească este bazată pe o perspectivă hristologică asupra Vechiului Testament și nicidecum pe bunul plac al exegeților.

14. SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA, *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor*, Prologul, p. 113.

3. Sensul tipologic

Sensul tipologic sau tipic este o formă particulară a sensului duhovnicesc. El se bazează pe existența în Sfânta Scriptură a ceea ce Părinții și cercetătorii moderni ai Bibliei numesc „tipuri”. Tipul este o anumită imagine, realitate, persoană, fapt istoric, obiect, eveniment etc. din Vechiul Testament, care, printr-o iconomie specială a Duhului Sfânt, are valoare de preînchipuire a unor evenimente sau persoane din Noul Testament. Sensul tipologic există așadar acolo unde Duhul Sfânt, adevăratul Autor al Sfintei Scripturi, a intenționat aceste corespondențe tainice între Vechiul și Noul Testament¹⁵.

Sensul tipologic se întemeiază pe existența tipului în Vechiul Testament. Numim „tip” orice realitate istorică vechitestamentară cu caracter profetic ce conține în ea însăși o referire la „antitipul” din Noul Testament, relație intenționată ca atare de Duhul Sfânt. „Antitipul” este realitatea nou-testamentară care împlinește ceea ce tipul vechitestamentar a profetit în chip umbros. Așa, de exemplu, șarpele de aramă este tip pentru Răstignirea Domnului, trecerea prin Marea Roșie este un tip al Botezului, mana mâncată de evrei este un tip al Euharistiei, rugul aprins văzut de Moise este un tip al pururea fecioriei Maicii Domnului, Melchisedec, David și Solomon sunt tipuri ale lui Hristos etc.

S-au făcut mai multe încercări de clasificare a sensului tipologic, clasificări care adesea sunt nejustificat de complicate¹⁶ și al căror principal rezultat este mai cu seamă neglijarea sensului tipic ca atare și a valorii lui pentru teologia biblică. Important este să se rețină faptul că Scriptura are două sensuri fundamentale: literal și duhovnicesc, prezente concomitent în orice text scripturistic, și că sensul duhovnicesc are ca o formă a sa mai restrânsă sensul tipic, ca sens ce definește o relație cu caracter profetic între Vechiul și Noul Testament.

În Noul Testament nu există tipuri cu caracter mesianic, dar există tipuri ale realităților cerești. Aceste tipuri pot fi numite „tipuri anago-

15. Cf. V. МИНОС, „Tipologia ca metodă de interpretare ...”, și „Sensul tipic al Vechiului Testament după 1 Cor. 10, 1-10”, în: *Mitropolia Ardealului*, an XXI (1976), nr. 4-6, *passim*.

16. A. LOUTH, *Deslușirea Tainei...*, p. 159.

gice”, prin care Scriptura Noului Testament ne mijlocește o cunoaștere a acestor realități veșnice. Tipurile anagogice se sprijină pe raportul dintre icoana noutestamentară și realitățile cerești cărora icoana le corespunde.

Concluzii

Citirea Scripturii este înțeleasă ca și cuvânt al lui Dumnezeu către fiecare om, iar pe de altă parte, sensul ei căutat prin meditație este cel de natură duhovnicească. Înțelegerea „după literă” este văzută ca o rămășiță iudaică, câtă vreme creștinii sunt chemați să înțeleagă Biblia în Duh. De aici și necesitatea rugăciunii pentru a înțelege Scriptura, precum și starea de rugăciune ca finalitate a lecturii duhovnicești a Scripturii. Sensul unui text nu este sesizat numai prin studiu, chiar dacă putem folosi o serie de instrumente auxiliare (dicționare, gramatici etc.)¹⁷, ci mai cu seamă prin citirea meditată a Scripturii, însoțită de rugăciunea făcută anume pentru ca Dumnezeu însuși să descopere inimii noastre acest sens.

17. [8] Cf. Enzo BIANCHI, *Cuvânt și rugăciune. Introducere în lectura duhovnicească a Scripturii*, trad. rom. M. C. Oros, Ed. Deisis, Sibiu, 1996, p. 79: „Dacă ai mijloacele necesare, citește textele originale în ebraică sau în greacă, altminteri mulțumește-te cu o traducere. Servește-te întotdeauna proporțional cu pregătirea ta intelectuală de Septuaginta și de Vulgata, care sunt traduceri sfinte cinstite de Biserică de-a lungul veacurilor”.